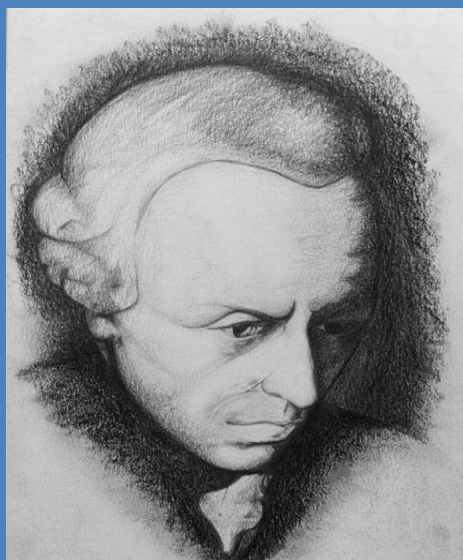

Η παραγωγή των καθαρών
εννοιών του νου στην Κριτική του
Καθαρού Λόγου του Immanuel
Kant

Γνώση και ευεΐδηση

Φυτάκης Κυριάκος

Πτυχιακή εργασία

Επιβλέπων καθηγητής: Θεόδωρος Πενολίδης

Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής

Τομέας Φιλοσοφίας

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Σεπτέμβριος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	2
Ενότητα 1 ^η : «Η στροφή στο Υποκείμενο».....	4
Ενότητα 2 ^η : «Ο υπερβατολογικός χαρακτήρας της παραγωγής».....	7
Ενότητα 3 ^η : «Το κρίνειν και οι κατηγορίες».....	12
Ενότητα 4 ^η : «Οι υποκειμενικές πηγές της γνώσης».....	16
Ενότητα 5 ^η : «Το Εγώ Νοώ».....	21
Επίλογος.....	25
Βιβλιογραφία.....	26

Εισαγωγή

«Δε γνωρίζω μελέτες που να είναι πιο σημαντικές για τη διερεύνηση της δυνάμεως που ονομάζουμε διάνοια-νόηση και συνάμα για τον καθορισμό των κανόνων και των ορίων της χρήσεώς της από αυτές που έκαμα στο δεύτερο κεφάλαιο της Υπερβατολογικής Αναλυτικής με τον τίτλο Παραγωγή των καθαρών εννοιών της νοήσεως. Είναι αυτές που μου στοίχισαν και τον περισσότερο μόχθο, που ελπίζω να μην πήγε χαμένος»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (ΑΧVI),σ.32

Με τα λόγια αυτά, ο γερμανός φιλόσοφος Ι. Kant επιλέγει να αναφερθεί στο ζήτημα της «Παραγωγής των καθαρών εννοιών», στον Πρόλογο της πρώτης έκδοσης της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, που κυκλοφόρησε το 1781, μετά από κοπιαστική, δεκαετή προετοιμασία. Το κεφαλαιώδες αυτό έργο, ένα από τα κορυφαία στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας¹ επρόκειτο να επανεκδοθεί έξι χρόνια αργότερα, το 1787 και η μελέτη αυτή, στην οποία αναφέρεται ο φιλόσοφος, η «Παραγωγή των εννοιών», το τμήμα εκείνο που θα όφειλε να είναι το σαφέστερο όλων, επρόκειτο να ξαναγραφτεί από την αρχή, ακριβώς λόγω του δυσνόητου περιεχομένου του. Παρότι ο Kant δεν ενδιαφέρθηκε για μια «εκλαϊκευτική» εκδοχή της φιλοσοφίας του, επέλεξε να ανασυνθέσει πλήρως τη μελέτη του αυτή, σε μια προσπάθεια να αποφύγει τις παρερμηνείες.

Σε κάθε περίπτωση, η «Παραγωγή» αποτέλεσε μία φιλοσοφική έρευνα που προβλημάτισε τους μελετητές για περισσότερο από δύο αιώνες². Στο μεσοδιάστημα ανάμεσα στις δύο εκδόσεις της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, ο Kant θα επιχειρήσει να παρουσιάσει σε απλούστερη μορφή τα συμπεράσματά του στο έργο του «Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική» (1783), χωρίς ωστόσο ιδιαίτερη επιτυχία. Συνεπώς και με βάση τα δεδομένα αυτά, το ερώτημα που δικαίως τίθεται είναι τελικά: Ποιο είναι το σκοτεινό αυτό ζήτημα που «αναγκάζει τη σκέψη να διεισδύσει τόσο βαθειά στις πρώτες αρχές της δυνατότητάς της γνώσεώς μας»³;

Το ζήτημα της «Παραγωγής» εντάσσεται στη γενικότερη προβληματική που θέτει η Κριτική του Καθαρού Λόγου, στην προσπάθει να διαπιστωθεί η δυνατότητα ή μη της Μεταφυσικής, της «*βασιλίσσας όλων των επιστημών*»⁴, του κατεξοχήν φιλοσοφικού πεδίου που διερευνά τα οριακά ερωτήματα της Ψυχής, του Θεού και του Κόσμου. Ως γνήσιος Διαφωτιστής, ο Kant επιζητά τη θεμελίωση της Μεταφυσικής στους κανόνες της Επιστήμης και με βάση τις υπαγορεύσεις του Λόγου. Τα όρια και οι δυνατότητες της Μεταφυσικής είναι έτσι, το αντικείμενο της Κριτικής του Καθαρού Λόγου που παίρνει το χαρακτήρα ενός δικαστηρίου, το οποίο αναλαμβάνει να διευθετήσει τον εσωτερικό αυτοδιχασμό του ίδιου του Λόγου. Η έρευνα αυτή είναι έτσι μια «Μεταφυσική της Μεταφυσικής», μια δίκη όπου ο Λόγος δικάζει και δικάζεται ταυτόχρονα.

Αυτό που ενδιαφέρει τον Kant είναι να τερματιστούν οι ατέλειωτες και αδιέξοδες διαμάχες ως προς τα μεταφυσικά ερωτήματα και να δώσουν τη θέση τους στην ακλόνητη βεβαιότητα του επιστημονικού κύρους. Τόσο η αυστηρή δομή της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, όσο και οι ρητές διακηρύξεις του ίδιου του Kant στους δύο Προλόγους (στην πρώτη

και τη δεύτερη έκδοση) απηχούν αυτό ακριβώς το αίτημα για επιστημονική βεβαιότητα. Η τελευταία δεν μπορεί να ανήκει ούτε στο Δογματισμό, ούτε και στον Σκεπτικισμό. Ένας τρίτος δρόμος απαιτείται: η *Κριτική*. Αυτήν ακριβώς την προοπτική διανοίγει η φιλοσοφία του Kant, όπως αναπτύσσεται στην Κριτική του Καθαρού Λόγου.

Η «Παραγωγή των καθαρών εννοιών» είναι το τμήμα εκείνο που εξετάζει τις ικανότητες του νου στην καθαρή, προεμπειρική του λειτουργία. Έτσι, στοχεύει να αποσαφηνίσει τα όρια και τις δυνατότητες της γνωστικής μας ικανότητας, διευκρινίζοντας το πεδίο της δυνατής της χρήσης. Υπό το πρίσμα αυτό, δεν είναι μόνο η δυνατότητα της μεταφυσικής γνώσης που επιχειρεί να ελέγξει, αλλά και το κύρος, τα μεταφυσικά θεμέλια κάθε επιστήμης, όπως τα Μαθηματικά ή η Φυσική.

Στο επίκεντρο της έρευνας αυτής βρίσκεται, επομένως, η γνώση. Παράλληλα, τα συμπεράσματα, καθώς και η κεντρική συλλογιστική που διέπει την «Παραγωγή», εμπλέκουν καθοριστικά το ζήτημα της *συνείδησης*, το οποίο τοποθετείται στην καρδιά της σχετικής προβληματικής της εν λόγω μελέτης. Το ζήτημα της συνείδησης, ένα από τα κεντρικότερα στη θεματική της Νεότερης Ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, θα αναδειχθεί με ξεχωριστό τρόπο στα πλαίσια της καντιανής σκέψης. Ο Kant συλλαμβάνει τη συνείδηση με τρόπο αρκετά διαφορετικό από τους προγενέστερους του και την εντάσσει στους κόλπους μιας Υπερβατολογικής Φιλοσοφίας, κάνει δηλαδή λόγο για «*υπερβατολογική συνείδηση*».

Η παρούσα εργασία στοχεύει να εκθέσει την έρευνα της καντιανής «Παραγωγής των καθαρών εννοιών του νου», αποσαφηνίζοντας τη σύλληψη του γερμανού φιλοσόφου για τη γνώση και τη συνείδηση, όπως εκφράστηκε στην εν λόγω μελέτη. Έτσι, στην πρώτη από τις ακόλουθες ενότητες, παρουσιάζεται ως ένα από τα βασικά συμπεράσματα της «Παραγωγής», η «*Κοπερνίκεια Στροφή*», με βάση την οποία ο Kant συγκροτεί το Υπερβατολογικό Υποκείμενο, ενώ στη δεύτερη, εξετάζεται ο γενικός χαρακτήρας του εγχειρήματος της «Παραγωγής». Η τρίτη ενότητα παρουσιάζει τη συλλογιστική με την οποία καταλήγει ο Kant στις καθαρές έννοιες και η τέταρτη επεξεργάζεται τα χαρακτηριστικά της γνωσιακής διαδικασίας, εστιάζοντας στον καθοριστικό ρόλο της «*υπερβατολογικής συνθέσεως*». Η πέμπτη και τελευταία ενότητα, με τον τίτλο «*Εγώ νοώ*», επιχειρεί να διαλευκάνει το ζήτημα της συνείδησης, στη σχέση του με τις καθαρές έννοιες του νου.

Σημειώσεις:

1. βλ. GUYER, P. (2010),σ.1
2. “*a further “Transcendental Deduction” so obscure that it has troubled interpreters for more than two centuries*”, GUYER, P. (2010),σ.121
3. βλ.Κριτική του Καθαρού Λόγου (A98),σ.81
- 4.Ό.π. (AXVIII),σ.26

Ενότητα 1^η: «Η στροφή στο Υποκείμενο»

Κατά την ολοκλήρωση της παραγωγής των καθαρών εννοιών του νου, στη 2^η έκδοση της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, ο Kant θα τονίσει την παραδοξότητα ενός εκ των συμπερασμάτων, το οποίο απορρέει από τις μελέτες του, λέγοντας:

«Δεν υπάρχει τίποτε πιο παράδοξο από το ότι οι νόμοι των φαινομένων της φύσεως πρέπει αναγκαστικά να συμφωνούν προς το νου και την a priori μορφή του, δηλ. την ικανότητά του να συνδέη το πολλαπλό εν γένει, πιο παράδοξο ακόμα και από το ότι τα φαινόμενα τα ίδια πρέπει να συμφωνούν αναγκαστικά με τη μορφή της κατ'αίσθηση a priori εποπτείας.»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (B164), σ.141

Το συμπέρασμα αυτό, μία τομή στην ιστορία της γνωσιοθεωρητικής σκέψης, χαρακτηρίζεται συχνά από τους μελετητές «Κοπερνίκεια Επανάσταση» ή «Κοπερνίκεια Στροφή»¹ και σχετίζεται με μια ιδιαίτερη αναδιαμόρφωση της σχέσης γνωστικού υποκειμένου-αντικειμένου. Το βασικό χαρακτηριστικό της «Κοπερνίκειας Στροφής» είναι ότι εκλαμβάνει τη γνωστική διαδικασία ως λειτουργία που ρυθμίζεται με βάση το υποκείμενο και όχι το αντικείμενο, μετατοπίζοντας έτσι το καθοριστικό κέντρο της γνωσιοθεωρίας στην υποκειμενικότητα.

Συγκεκριμένα, ο Kant αναλαμβάνει να εξετάσει τα όρια και τις δυνατότες της γνωστικής ικανότητας, επιδιώκοντας να δώσει μια οριστική απάντηση στο ερώτημα σχετικά με τη δυνατότητα ή μη της Μεταφυσικής. Το εγχείρημα αυτό ακολουθεί μια μακρά παράδοση γνωσιοθεωρίας στη νεότερη φιλοσοφία και συναρθρώνει τα δύο βασικά ρεύματα που είχαν έως τότε διαμορφωθεί: τον Εμπειρισμό και τον Ορθολογισμό. Σε σχέση με τα δύο αυτά ρεύματα, ο Kant θα υποστηρίξει την ύπαρξη καθαρής (a priori) γνώσεως, την οποία ανιχνεύει στην υπερβατολογική δομή του γνωστικού υποκειμένου.

Σε αντίθεση με τον Locke, ο οποίος εκλαμβάνει το πνεύμα ως «tabula rasa» (λευκό χαρτί) για το οποίο η γνώση πηγάζει από την εμπειρία, ο Kant θα υποστηρίξει την ύπαρξη a priori στοιχείων που καθιστούν δυνατή την ίδια αυτή την εμπειρία. Η επιφύλαξη που προτάσσει ο Kant στο ζήτημα της εμπειρικής γνώσης αναδεικνύει τη σχέση του με την ορθολογική παράδοση γερμανών φιλοσόφων, όπως ο Leibniz και ο Wolff. Ο Kant ακολουθεί το έργο των τελευταίων και συντάσσεται μαζί τους σε ό,τι αφορά το κύρος των a priori γνώσεων στις επιστήμες².

Η έμφαση στην επιστημονική βεβαιότητα της γνώσης θα οδηγήσει τον Kant στην αναζήτηση της αναγκαιότητας. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται από την αρχή της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, η εμπειρία δεν μπορεί να μας παρέχει το στοιχείο της αναγκαιότητας και άρα, της ακλόνητης βεβαιότητας σχετικά με τη γνώση που απορρέει από αυτήν³. Με τον τρόπο αυτό, η επιδιωκόμενη αναγκαιότητα, αλλά και η καθολικότητα της δεδομένης γνώσης θα αναζητηθεί στην απριοδική λειτουργία του υποκειμένου. Εντούτοις, βασικό γνώρισμα και περιορισμός στην καντιανή γνωσιοθεωρία είναι η εφαρμογή των a priori γνώσεων στο πεδίο της δυνατής εμπειρίας. Έτσι, θα οριοθετηθούν οι ανεδαφικές

επιδιώξεις του Λόγου για γνώση πέρα από τις δυνατότητες του και ταυτόχρονα, θα κατοχυρωθεί η εγκυρότητα της γνώσης, υπαγόμενη στους νόμους της επιστήμης.

Για να κατανοηθεί πληρέστερα η «Κοπερνίκεια Στροφή», είναι χρήσιμο να τονιστεί η καντιανή διάκριση ανάμεσα σε φαινόμενο και πράγμα καθ'εαυτό, ως μεθοδολογική προϋπόθεση για τη γνωσιοθεωρία. Διότι, καθορίζοντας ως γνωστικό αντικείμενο όχι το καθ'εαυτό πράγμα αλλά το φαινόμενο, προϋποτίθεται ένα γνωστικό υποκείμενο στο οποίο το φαινόμενο εμφανίζεται. Ωστόσο, για να εκδηλωθεί έτσι η σχέση ανάμεσα σε υποκείμενο και φαινόμενο, οφείλει το τελευταίο να υπαχθεί στους *μορφολογικούς όρους της δεκτικότητας του πρώτου*. Με τον τρόπο αυτό και μόνο, ένα φαινόμενο μπορεί να αναγνωρισθεί ως τέτοιο, εάν δηλαδή υπάρχει ένα υποκείμενο που το προσλαμβάνει.

Επιπροσθέτως, καθοριστικό ρόλο στη σχέση αυτή υποκειμένου-αντικειμένου έχει η επισήμανση του Kant σχετικά με την παράσταση που το υποκείμενο σχηματίζει και το αντικείμενό της. Για τον Kant, υπάρχουν δύο πιθανές περιπτώσεις στην παράσταση ενός αντικειμένου: είτε το αντικείμενο καθιστά δυνατή την παράσταση είτε το αντίστροφο⁴. Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε εμπειρική γνώση του αντικειμένου, ενώ στην δεύτερη, a priori γνώση. Στην περίπτωση της a priori γνώσεως που ενδιαφέρει τον Kant, *είναι η παράσταση του υποκειμένου που καθιστά δυνατό το αντικείμενό της*, το οποίο ρυθμίζεται αντιστοίχως, κάτι το οποίο θα μπορούσε γενικά να χαρακτηριστεί ως «Στροφή στο Υποκείμενο».

Ειδικότερα, όταν ο Kant μιλάει για παραστάσεις, διακρίνει δύο διαφορετικά είδη: τις εποπτείες και τις έννοιες. Οι εποπτείες και συγκεκριμένα, οι καθαρές εποπτείες (χώρος και χρόνος), είναι οι a priori μορφολογικοί όροι στους οποίους εμφανίζεται ένα αντικείμενο και στους οποίους προσαρμόζεται προκειμένου να καταστεί αντικείμενο για μας. Εάν, έτσι, με τις εποπτείες μας δίνεται ένα αντικείμενο, με τις έννοιες (τις καθαρές έννοιες του νου, τις κατηγορίες) το αντικείμενο αυτό νοείται. Καθότι, οι καθαρές έννοιες, απρόσμικτες από οτιδήποτε εμπειρικό, αποτελούν τα δομικά στοιχεία της νοητικής λειτουργίας και έτσι, είναι επίσης οι μορφολογικοί όροι με βάση τους οποίους το αντικείμενο νοείται. Χαρακτηριστικό γνώρισμα των καθαρών εποπτειών και των καθαρών εννοιών είναι ότι είναι a priori και μάλιστα, καθιστούν δυνατή την ίδια την εμπειρία. Επομένως, πρόκειται για στοιχεία ενός Υπερβατολογικού Υποκειμένου, όπως θα εκτεθεί και στη συνέχεια.

Συνοπτικά, μεταθέτοντας το κέντρο της γνωστικής διαδικασίας, ο Kant συγκροτεί το Υπερβατολογικό Υποκείμενο με τα στοιχεία των εποπτειών, που παρουσιάζονται στο κεφάλαιο της Υπερβατολογικής Αισθητικής και των καθαρών εννοιών, που παρουσιάζονται στο κεφάλαιο της Υπερβατολογικής Αναλυτικής, που αποτελεί υποδιαίρεση της Υπερβατολογικής Λογικής. Το ζήτημα των καθαρών εννοιών και της σχέσης τους με τα αντικείμενά τους θα αποτελέσει τον πυρήνα της μελέτης που ο Kant ονόμασε «Παραγωγή των καθαρών εννοιών» και της οποίας τα συμπεράσματα είχαν καθοριστικό ρόλο στο πλαίσιο της γνωσιοθεωρίας του σε αυτό που ονομάστηκε «Κοπερνίκεια Στροφή».

Σημειώσεις:

1. Η έκφραση «Κοπερνίκεια Στροφή» αναδεικνύει τη φιλοσοφική συνεισφορά του Kant ως αντίστοιχη της επιστημονικής έρευνας του Κοπέρνικου στην αντίληψη του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου σε αυτόν. Η ηλιοκεντρική θεωρία του Κοπέρνικου ανέτρεψε τις επικρατούσες απόψεις για τη θέση της Γης στο Σύμπαν, όπως η φιλοσοφία του Kant επαναπροσδιόρισε τη θέση του Υποκειμένου, κατά τη γνώση της Φύσης.

2.βλ. GUYER, P. (2010),σ.23

3.βλ.Κριτική του Καθαρού Λόγου (B3),σ.74

4. Η διάκριση αυτή έχει επισημανθεί από τον Desmond Hogan ως «επιστημολογική» (Epistemological Dichotomy), βλ. GUYER, P. (2010),σ.28

Ενότητα 2η: «Ο υπερβατολογικός χαρακτήρας της παραγωγής»

Στην αρχή του κεφαλαίου, όπου πραγματεύεται την παραγωγή των καθαρών εννοιών του νου, ο Kant εκθέτει το ζήτημα της παραγωγής εν γένει με τη δημοφιλή μεταφορά σχετικά με τη συλλογιστική του νομοδιδάσκου. Το απόσπασμα αυτό αναδεικνύει τη διάκριση των δύο ερωτημάτων που θέτει ο νομοδιδάσκαλος, κατά την εξέταση μιας νομικής υπόθεσης και έτσι εισάγει το ζήτημα της παραγωγής:

«Οι νομοδιδάσκαλοι, όταν κάνουν λόγο για δικαιώματα και απαιτήσεις, διακρίνουν σε μια νομική υπόθεση [δίκη] το ερώτημα περί του τι ισχύει ως δίκαιο (quid juris) από το ερώτημα που αφορά το γεγονός (quid facti) και καθώς απαιτούν απόδειξη και για τα δύο ονομάζουν την πρώτη απόδειξη που πρέπει να εκθέσει το δικαίωμα ή τη νόμιμη απαίτηση παραγωγή»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (A84/B116),σ.61

Τα δύο ερωτήματα που θέτει ο νομοδιδάσκαλος προβάλλονται ως προϋπόθεση για τη δίκαιη διαχείριση των νομικών υποθέσεων και διέπονται αμφότερα από μία κοινή αρχή. Πρόκειται για ερωτήματα που διερευνούν μια συγκεκριμένη *απόδειξη* σε ό,τι αφορά την υπό εξέταση υπόθεση. Το πρώτο ερώτημα σχετίζεται με την αναζήτηση του δικαίου και η διατύπωσή του στα λατινικά είναι «quid juris», ενώ το δεύτερο εξετάζει το ίδιο το γεγονός της υπόθεσης και ονομάζεται «quid facti». Ειδικότερα, το «quid juris» είναι το ερώτημα που διερευνά το αντικειμενικό δίκαιο και ανιχνεύει τις πλευρές του που σχετίζονται με την λόγω υπόθεση. Το «quid facti» είναι το πρακτικό ερώτημα που επεξεργάζεται τα δεδομένα του συγκεκριμένου γεγονότος. Τόσο το πρώτο, όσο και το δεύτερο ερώτημα ακολουθούν, σύμφωνα με τον Kant, μια αποδεικτική συλλογιστική, κάτι που προϋποθέτει ως προς τη μεθόδευση του ζητήματος της παραγωγής που θα ακολουθήσει.

Η περίφημη αναλογία της προσέγγισης του νομοδιδάσκου υποδεικνύει το ερώτημα «quid juris» ως το ζήτημα της παραγωγής. Όπως διευκρινίζει ο Kant, το εν λόγω ερώτημα προβληματοποιεί την αντικειμενική ισχύ μιας δικαϊκής πρότασης και έτσι, συνιστά την διαδικασία εκείνη που θεμελιώνει το κύρος της σε έλλογη βάση. Αντιστοίχως, η διαδικασία αυτή που αποκαλείται παραγωγή, μπορεί να αξιοποιηθεί για να διαπιστωθεί η αντικειμενική ισχύς, όχι μόνο του δικαίου, αλλά οποιασδήποτε έννοιας. Δηλαδή, μέσω της διαδικασίας της παραγωγής εξετάζεται η ιδιαίτερη φύση των εννοιών, αναζητώντας το εάν και με ποιον τρόπο μπορούν αυτές να έχουν *αντικειμενικό κύρος*.

Με τον τρόπο αυτό, η παραγωγή τίθεται ως η απόδειξη της ισχύος των εννοιών, η οποία θεμελιώνει τη δυνατότητα της χρήσης τους. Ωστόσο, η αρχική αναφορά του Kant στην περίπτωση των εμπειρικών εννοιών αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης μιας έννοιας, χωρίς η χρήση αυτή να απαιτεί παραγωγή. Διότι, η απόδειξη που απαιτείται για τη χρήση μιας εμπειρικής έννοιας είναι πάντα άμεσα διαθέσιμη και εντοπίζεται στο πεδίο της εμπειρίας. Έτσι, μπορώ να διαπιστώσω την αντικειμενική ισχύ μιας εμπειρικής έννοιας, απλώς και μόνο εξετάζοντας την αντίστοιχη εμπειρία. Όμως, δεν συμβαίνει το ίδιο και στην περίπτωση των μη εμπειρικών εννοιών, όπου η απόδειξη που αναζητείται απαιτεί ένα άλλο είδος προσέγγισης, καθότι το πεδίο της εμπειρίας δεν μπορεί να παρέχει την πλήρη

εξήγησή τους, αλλά μονάχα τις ενδεχόμενες εκδηλώσεις της περιστασιακής τους εμφάνισης¹.

Οι έννοιες αυτές, των οποίων οι πηγές ανιχνεύονται ανεξάρτητα από την εμπειρία, ονομάζονται καθαρές ή a priori έννοιες. Στην περίπτωση των καθαρών εννοιών, η εμπειρία αδυνατεί να μας χορηγήσει την πλήρη εξήγηση της χρήσης τους, όπως προαναφέρθηκε και άρα, η θεμελίωση της αντικειμενικής τους πραγματικότητας απαιτεί τη διαδικασία της παραγωγής. Υπό αυτό το πρίσμα, η παραγωγή αποτελεί την εξήγηση εκείνη που διαπιστώνει το εάν και με ποιον τρόπο μπορεί μια καθαρή έννοια να αναφέρεται με τρόπο a priori σε αντικείμενα. Σε αυτή την αναφορά έγκειται το αντικειμενικό κύρος της και αυτή είναι η απόδειξη που αναζητά η παραγωγή των καθαρών εννοιών.

Ωστόσο, όπως επανειλημμένα τονίζει ο Kant, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των καθαρών εννοιών, το ότι υφίστανται δηλαδή ανεξάρτητα από την εμπειρία, υποδεικνύει και τη φύση της παραγωγής που τις αποδεικνύει. Καθότι απρόσμηκτες από εμπειρικά στοιχεία, οι καθαρές έννοιες δεν θα μπορούσαν να θεμελιωθούν με βάση μια εμπειρική παραγωγή, όπως επιχειρήθηκε πριν από τον Kant από φιλοσόφους όπως ο Hume. Αυτή ακριβώς η κριτική της εμπειρικής παραγωγής προετοιμάζει το έδαφος, στο οποίο ο Kant θα διατυπώσει τη δική του εκδοχή για την παραγωγή.

Το εγχείρημα της εμπειρικής παραγωγής εξετάζεται με βάση τη χιουμιανή σύλληψη της έννοιας της αιτίας. Για τον Hume, ο καθαρός νους δεν τεκμηριώνει την αντικειμενική ισχύ της έννοιας της αιτία, αλλά η έγκυρη χρήση της διαπιστώνεται στο πεδίο της εμπειρίας. Η έννοια της αιτίας, που συνεπάγεται την αναγκαία σύνδεση δύο αντικειμένων με βάση ένα κανόνα, νομιμοποιείται με αναφορά σε ένα συγκεκριμένο εμπειρικό στοιχείο, σε έναν ψυχολογικό μηχανισμό, στη συνήθεια. Έτσι, η αιτιώδης σχέση μεταξύ δύο αντικειμένων υποβιβάζεται σε μια εμπειρική εντύπωση που οφείλεται στη συνήθεια του γνωστικού υποκειμένου. Το συμπέρασμα του Hume πλήττει το αντικειμενικό κύρος της έννοιας της αιτίας, καθότι αποτυγχάνει να παράσχει μια πλήρη εξήγηση που να ανταποκρίνεται στα στοιχειώδη γνωρίσματα της συγκεκριμένης έννοιας, που είναι η καθολικότητα και η αναγκαιότητα:

«Γιατί η έννοια αυτή απαιτεί οπωσδήποτε κάποιο A να είναι τέτοιας υφής, ώστε κάποιο άλλο, ένα B, να ακολουθή μετά από αυτό κατ'αναγκαιότητα και σύμφωνα με έναν απόλυτα γενικό κανόνα.»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (A91/B124),σ.69

Σε αυτό ακριβώς το αποτέλεσμα εστιάζει η κριτική του Kant, με σκοπό να αναδειχθεί το πρόβλημα που θέτει το εγχείρημα της εμπειρικής παραγωγής. Διότι, η έννοια της αιτίας αποτελεί ένα παράδειγμα μεταξύ των καθαρών εκείνων εννοιών που συγκροτούν την απριορική λειτουργία του νου. Εάν λοιπόν, το σχετικό συμπέρασμα της εμπειρικής παραγωγής που επιχειρήσε ο Hume ήταν βάσιμο, τότε οι συνέπειες για την χρήση των καθαρών εννοιών θα ήταν καθοριστές, αφήνοντας το πεδίο ανοιχτό στον σκεπτικισμό. Υπό το πρίσμα αυτό, η αντικειμενική πραγματικότητα των καθαρών εννοιών θα ετίθεντο εν αμφιβόλω και άρα, θα πλήττονταν θεμελιακά το κύρος της γνώσης που προκύπτει από αυτές.

Στο σημείο αυτό, η έρευνα του Kant επικεντρώνεται στο κεντρικό ζήτημα που θέτει η χιουμιανή προσέγγιση. Το ζήτημα αυτό δεν είναι απλώς η νόμιμη χρήση της έννοιας της αιτίας κατά τη γνώση της φύσης, όπως τονίζεται στον Πρόλογο από τα «Προλεγόμενα»². Αλλά είναι το ζήτημα της *συστηματικής εξέτασης των πηγών της έννοιας αυτής και της δυνατότητας της χρήσης της ανεξάρτητα από την εμπειρία*.

Παρότι λοιπόν ο Kant δεν αποδέχεται την εξήγηση της έννοιας της αιτίας με βάση την ερμηνεία του μηχανισμού της συνήθειας, αναγνωρίζει την ιδιαίτερη φύση του εγχειρήματος αυτού στο οποίο προέβει ο Hume. Μάλιστα, όπως επισημαίνει και ο ίδιος, ήταν η έρευνα αυτή του Hume που «*διέκοψε τον δογματικό του λήθαργο*»³, επιδρώντας καθοριστικά στον προσανατολισμό της δικής του κριτικής διερεύνησης. Συγκεκριμένα, η αδυναμία της εμπειρικής παραγωγής να αποσαφηνίσει τις πηγές των καθαρών εννοιών και παράλληλα, τα όρια και τις δυνατότητες της χρήσης τους, προκύπτει ως συμπέρασμα από το παράδειγμα της χιουμιανής επεξεργασίας. Εντούτοις, η ιδιαίτερη βαρύτητα της εξήγησης της παραγωγής παραμένει και με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, το ερώτημα νοηματοδοτείται εκ νέου. Εφόσον η προσπάθεια για μια εμπειρική παραγωγή των καθαρών εννοιών αντιφάσκει με την ίδια τη φύση τους (όπως στην περίπτωση της έννοιας της αιτίας, όπου η εμπειρική εξήγηση της συνήθειας αντιφάσκει με τα στοιχειώδη γνωρίσματα της αναγκαιότητας και της καθολικότητας, γνωρίσματα που ανήκουν στην ίδια την έννοια της αιτίας), τότε η προσπάθεια αυτή οφείλει να εγκαταλειφθεί.

Αντ'αυτού, ένα διαφορετικό είδος παραγωγής πρέπει να επιχειρηθεί και μάλιστα, ιδιαίτερο γνώρισμά του οφείλει να είναι ακριβώς αυτό: *ότι δηλαδή θα εξετάζει τις καθαρές έννοιες με μια μέθοδο εντελώς ανεξάρτητη από την εμπειρία*. Η μέθοδος αυτή πρέπει να μπορεί να εξηγεί τη δυνατότητα των εννοιών να αναφέρονται a priori σε αντικείμενα και μάλιστα, να εκδηλώνουν τη σχέση αυτή με τα αντικείμενά τους με τρόπο που να καθιστά δυνατή την εμπειρία.

Αυτή ακριβώς είναι η στοχοθεσία που θέτει ο Kant ως προς το ζήτημα της παραγωγής των καθαρών εννοιών και με τον τρόπο αυτό, σκιαγραφεί το γενικό χαρακτήρα που η παραγωγή οφείλει να έχει. Η ριζική απόρριψη της εμπειρικής παραγωγής δημιουργεί το έδαφος στο οποίο θα διατυπώσει ο Kant τη δική του εκδοχή, σε μια προσπάθεια να προεκτείνει και να υπερβεί τα συμπεράσματα της χιουμιανής αναζήτησης. Ο χαρακτήρας της καντιανής παραγωγής καταλήγει να είναι εντελώς διαφορετικής φύσεως, καταλήγει έτσι να είναι *υπερβατολογικός*⁴.

Επομένως, το ζήτημα πλέον είναι μια υπερβατολογική παραγωγή των καθαρών εννοιών του νου. Η υπερβατολογική παραγωγή αποκτά το νόημα της εξήγησης του τρόπου με τον οποίο μια έννοια αναφέρεται a priori σε αντικείμενα. Ειδικότερα, αποτελεί την εξήγηση της αναφοράς αυτής σε αντικείμενα στο πεδίο της εμπειρίας ή σαφέστερα, στο πεδίο κάθε δυνατής εμπειρίας. Το εγχείρημα της υπερβατολογικής παραγωγής στοχεύει έτσι να αποσαφηνίσει το εάν οι καθαρές έννοιες έχουν πράγματι αντικείμενα, τα οποία αναγνωρίζουν ως τέτοια, στο πεδίο της δυνατής εμπειρίας⁵. Στην περίπτωση που αυτό ισχύει, όπως διευκρινίζει και ο Kant, η σχέση μεταξύ των καθαρών εννοιών και των αντικειμένων τους θα είναι η σχέση μιας παράστασης και του αντικειμένου που αυτή καθιστά δυνατό, με τρόπο a priori.

Εντούτοις, η παράσταση που καθιστά δυνατό το αντικείμενό της είναι ένα εκ των συμπερασμάτων της Υπερβατολογικής Αισθητικής. Στην έρευνα της Υπερβατολογικής Αισθητικής, οι καθαρές εποπτείες (ο χώρος και ο χρόνος) αναγνωρίζονται ως οι μορφολογικοί όροι της εμπειρίας στο πεδίο της αισθητικότητας. Αντιστοίχως, με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, οι καθαρές έννοιες τίθενται ως οι μορφολογικοί όροι της εμπειρίας στο πεδίο του καθαρού νου και όπως οι καθαρές εποπτείες συντελούν στο να εποπτεύουμε αντικείμενα, οι καθαρές έννοιες χρησιμεύουν στο να νοούμε τα αντικείμενα αυτά.

Ως μορφολογικοί όροι που αναγκαία υπόκεινται σε κάθε εμπειρία, οι καθαρές έννοιες καθιστούν δυνατή την ίδια αυτή την εμπειρία. Ακριβώς η γνώση αυτή στην οποία στοχεύει η καντιανή παραγωγή είναι γνώση που έχει χαρακτήρα υπερβατολογικό. Αυτή είναι η ιδιαίτερη φύση της παραγωγής που επιχειρεί ο Kant, αλλά σε σχέση με την υπερβατολογική παραγωγή του χώρου και του χρόνου, η παραγωγή των καθαρών εννοιών εκδηλώνει και ένα επιπρόσθετο στοιχείο.

Η υπερβατολογική παραγωγή των καθαρών εννοιών, σύμφωνα με τον Kant, *προκύπτει αναγκαία*. Σε αντίθεση με την παραγωγή του χρόνου και του χώρου, η νόμιμη χρήση των οποίων διαπιστώνεται άμεσα, καθότι αναφέρονται στην εποπτειακή γνώση των αντικειμένων, η παραγωγή των καθαρών εννοιών συνεπάγεται το γνώρισμα της αναγκαιότητας. Διότι, οι *a priori* έννοιες εκπηγάζουν από τον καθαρό νου και η χρήση τους δεν εξαρτάται από το πεδίο της αισθητικότητας, για το οποίο θα μπορούσαμε να έχουμε άμεση εποπτεία.

Κατά συνέπεια, είναι άμεσα σαφές το πώς εποπτεύουμε ένα αντικείμενο, δεν συμβαίνει το ίδιο όμως με το πώς το νοούμε. Οι μορφολογικοί όροι στους οποίους υπόκεινται τα αντικείμενα της εμπειρίας στην περίπτωση αυτή χρήζουν μιας απόδειξης που να τεκμηριώνει το αντικειμενικό τους κύρος και να θεμελιώνει το δικαίωμα της χρήσης τους. *Η αναγκαία αυτή απόδειξη είναι η υπερβατολογική παραγωγή.*

Σημειώσεις:

1. Σχετικά με τον τρόπο που εκδηλώνονται οι καθαρές έννοιες στο πεδίο της εμπειρίας, ο Kant θα πει χαρακτηριστικά:

«Ωστόσο, όπως από κάθε είδος γνώση, έτσι μπορεί κανένας και από τις έννοιες αυτές ν'αναζητήσει στο χώρο της εμπειρίας αν όχι την αρχή της δυνατότητάς τους, πάντως τις ευκαιριακές αιτίες της γεννήσεώς τους.»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (A86/B118),σ.63

2. βλ. Προλεγόμενα (1783),σ.26

3. Ό.π.,σ.27

4. Έτσι, η διερεύνηση αυτή είναι υπερβατολογική, διότι εξετάζει τα προεμπειρικά στοιχεία της γνώσης των αντικειμένων:

“transcendental is frequently taken to indicate an investigation into the a priori (nonempirical, or pure) thought of objects”, Grier, M. (2001),σ.74

και παράλληλα, ανιχνεύει τις συνθήκες δυνατότητας της γνώσης αυτής:

“transcendental also indicates the investigation into the necessary conditions under which any knowledge of objects is possible”, Grier, M. (2001),σ.74

5. Επομένως, εξετάζεται η αντικειμενική πραγματικότητα των καθαρών εννοιών:

“the Transcendental Deduction, the general aim of which is to establish the objective reality of the categories – to show how nonempirical concepts can be justifiably said to apply a priori to objects of experience”, Grier, M. (2001),σ.77

Ενότητα 3^η: «Το κρίνειν και οι κατηγορίες»

Προτού προχωρήσει στην κατεξοχήν Υπερβατολογική Παραγωγή τους, ο Kant αναλαμβάνει να εκθέσει στην πληρότητά τους τις καθαρές έννοιες του νου. Για να το κάνει αυτό, ακολουθεί μια συστηματική συλλογιστική, τονίζοντας την ανάγκη να διέπεται η έρευνα αυτή από ορισμένες αρχές. Το στοιχείο αυτό είναι που προσδίδει συστηματικότητα στην έκθεση αυτή και τη διαφοροποιεί από αντίστοιχες προσπάθειες που έλαβαν χώρα στο παρελθόν από άλλους φιλοσόφους.

Το αρχικό ζητούμενο είναι επομένως, να βρεθεί ένα κατευθυντήριο νήμα, μια αρχή, ένας «μίτος» που να μας οδηγήσει στις καθαρές έννοιες του νου. Αυτός θα είναι και ο μοναδικός τρόπος που μπορεί να μας εγγυηθεί την πληρότητα και την ακρίβεια της εν λόγω έκθεσης. Έτσι, η επιζητούμενη αρχή συνάγεται από την ίδια τη φύση του καθαρού νου. Ο καθαρός νους υπόκειται σε ορισμένες κανονιστικές λειτουργίες. Δηλαδή, λειτουργεί με βάση συγκεκριμένους κανόνες, την τυπική έκφραση των οποίων μας χορηγεί η Γενική Λογική. Επομένως, αποτελεί ιδιαίτερο γνώρισμα του καθαρού νου η λογική του χρήση και εξ αυτού μπορούμε να οδηγηθούμε στις καθαρές έννοιες. Διότι, η λογική χρήση του νου είναι η λειτουργία του εκείνη που επεξεργάζεται συστηματικά τις έννοιες, εντάσσοντάς τες στην εκφορά των κρίσεων.

Όπως χαρακτηριστικά το διατυπώνει ο ίδιος ο Kant, «ο νους δεν μπορεί να κάνει καμιά άλλη χρήση των εννοιών αυτών παρά μονάχα για να σχηματίζει κρίσεις με τη βοήθειά τους»¹. Εντούτοις, η χρήση των εννοιών στις κρίσεις δεν είναι απλώς μια επιμέρους παρατήρηση, αλλά έχει καθοριστικές προεκτάσεις στην εξέταση του καθαρού νου.

Η γνώση των πραγμάτων, εφόσον γίνεται μέσω της λειτουργίας των κρίσεων, απαιτεί την υπαγωγή των εννοιών στις συγκεκριμένες *μορφές* των κρίσεων. Υπό το πρίσμα αυτό, η λογική μορφή των κρίσεων ένα εκ των συμπερασμάτων των μελετών της Γενικής Λογικής θα αποτελέσει την κατευθυντήρια αρχή για την έρευνα των καθαρών εννοιών του νου². Καθότι, εάν διενεργήσουμε αφαίρεση από το περιεχόμενο των κρίσεων, ανιχνεύοντας την καθαρή τους μορφή, θα οδηγηθούμε στις καθαρές εκείνες έννοιες του νου, στις οποίες υπάγονται (και οφείλουν να υπάγονται προκειμένου να είναι δυνατές) όλες οι άλλες έννοιες που μπορεί να συλλάβει ο νους.

Ωστόσο, η θέση αυτή σχετικά με τη λειτουργία των κρίσεων, έχει για τον Kant ακόμη κομβικότερο ρόλο. Ο σχηματισμός των κρίσεων είναι η κεντρική λειτουργία, στην οποία συμπυκνώνεται κάθε πιθανό ενέργημα του νου. Δηλαδή, κάθε σκέψη δύναται να εκφέρεται ως κρίση, με αποτέλεσμα «ο νους να παρουσιάζεται τελικά ως δύναμη του κρίνειν»³.

Η καθαρή μορφή των κρίσεων συνάγεται από τις μελέτες της Γενικής Λογικής, διενεργώντας αφαίρεση από το περιεχόμενο των κρίσεων, όπως προαναφέρθηκε. Ο Kant αξιοποιεί τα συμπεράσματα της Γενικής Λογικής, εκθέτοντας τον πίνακα των καθαρών μορφών των κρίσεων. Με βάση τον πίνακα αυτό, οι επιμέρους μορφές των κρίσεων διαιρούνται σε τέσσερα είδη, καθένα από τα οποία αποτελείται από τρία ειδικότερα σημεία.

Έτσι, τα τέσσερα γενικά είδη των κρίσεων είναι: οι κρίσεις κατά την Ποσότητα, οι κρίσεις κατά την Ποιότητα, οι κρίσεις κατά την Αναφορά και οι κρίσεις κατά τον Τρόπο. Οι κρίσεις κατά την Ποσότητα υποδιαιρούνται σε Καθολικές, Μερικές και Ατομικές, οι κρίσεις κατά την Ποιότητα σε Καταφατικές, Αποφατικές και Αόριστες, οι κρίσεις κατά την Αναφορά σε Κατηγορικές, Υποθετικές και Διαζευκτικές, ενώ οι κρίσεις κατά τον Τρόπο σε Προβληματικές, Βεβαιωτικές και Αποδεικτικές. Οι δώδεκα αυτές υποδιαιρέσεις αντιπροσωπεύουν τη γενική μορφή των κρίσεων στην πληρότητά τους, σύμφωνα με τον Kant. Κάθε δυνατή κρίση που εκφέρει ο νους κατηγοριοποιείται με κριτήριο την ως άνω διαίρεση, με αποτέλεσμα να απαντά στο ερώτημα που θέτει κάθε ένα από τα γενικά είδη των κρίσεων⁴. Δηλαδή, το ερώτημα της Ποσότητας σε μια κρίση απαντάται με μία από τις τρεις υποδιαιρέσεις (Καθολική, Μερική, Ατομική), το ερώτημα της Ποιότητας με τις αντίστοιχες τρεις (Καταφατική, Αποφατική, Αόριστη) και ούτω καθεξής.

Η γενική αυτή έκθεση, στην οποία προβαίνει ο Kant ακολουθείται από ορισμένες παρατηρήσεις, οι οποίες σχετίζονται με κάποια σημεία στα οποία διαφέρει συγκριτικά με τους παραδοσιακούς πίνακες της Λογικής. Ακόμη, ο πίνακας αυτός επικρίθηκε αρκετά από μεταγενέστερους φιλοσόφους σχετικά με τη δυνατότητά του να παρέχει τις καθарές μορφές των κρίσεων στην πληρότητά τους. Ωστόσο, παρά την κριτική αυτή, ο πίνακας των κρίσεων χαρακτηρίζεται σε γενικές γραμμές «πειστικός»⁵.

Στη συνέχεια, ο Kant χρησιμοποιεί την έκθεση αυτή ως εξής: αξιοποιεί τις καθарές μορφές της Γενικής Λογικής, δίνοντας τους το περιεχόμενο που αντλεί από την Υπερβατολογική Αισθητική. Με τον τρόπο αυτό, συγκροτεί τους γενικούς κανόνες της επιστήμης της Υπερβατολογικής Λογικής, η οποία θεμελιώνεται στον κανόνα των a priori εννοιών που αποκτούν το περιεχόμενό τους από τις a priori εποπτείες.

Οι καθарές έννοιες αντλούν το υλικό τους από το πολλαπλό των a priori εποπτειών, αυτός είναι ο βασικός κανόνας της Υπερβατολογικής Λογικής, η οποία θεωρείται Λογική με περιεχόμενο⁶. Για να συμβεί αυτό όμως, απαιτείται μια διαδικασία που ο Kant ονομάζει «σύνθεση». Κατά τη διαδικασία της σύνθεσης, το πολλαπλό των εποπτειών ενοποιείται στη βάση μιας ενιαίας ενέργειας που φέρει ως αποτέλεσμα τη γνώση. Η συνθετική ενότητα του πολλαπλού της εποπτείας που προκύπτει από την ενέργεια αυτή υπάγει τη γνώση στους μορφολογικούς όρους της εννοίας. Η σύνθεση του πολλαπλού γίνεται a priori, δηλαδή διενεργείται ανεξάρτητα από την εμπειρία και ως λειτουργία, προσιδιάζει μορφικά στην τυπική λειτουργία των κρίσεων που εκθέτει η Γενική Λογική (μία αναλυτικότερη επεξεργασία του ρόλου της «σύνθεσης» στην καντιανή σκέψη παρέχεται στην επόμενη ενότητα, με τον τίτλο «Οι υποκειμενικές πηγές της γνώσης»).

Ωστόσο, προσδίδοντας υπερβατολογικό περιεχόμενο στο εν λόγω ενέργημα του νου, οδηγούμαστε στην απριωρική του εκείνη λειτουργία που συνθέτει το πολλαπλό της εποπτείας υπό τους όρους των καθαρών εννοιών. Το αποτέλεσμα της διερεύνησης αυτής είναι ο πλήρης πίνακας των καθαρών εννοιών του νου, οι οποίες ονομάζονται από τον Kant «Κατηγορίες»⁷, με ένα σαφή και ρητό υπαινιγμό στον αντίστοιχο πίνακα του Αριστοτέλη. Μάλιστα, ο Kant τονίζει την απουσία μιας αρχής που να διέπει την κατάταξη των αριστοτελικών κατηγοριών, σε αντίθεση με τη δική του έκθεση⁸.

Ο τελικός πίνακας των κατηγοριών προκύπτει από τον αντίστοιχο πίνακα των λογικών μορφών των κρίσεων και αποτελείται από τέσσερα γενικά είδη, καθένα από τα οποία περιλαμβάνει τρεις υποδιαιρέσεις:

Πίνακας των κατηγοριών

1.

Της Ποσότητας

Ενότητα [εν]

Πολλότητα [πολλά]

Ολότητα [όλον]

2.

Της Ποιότητας

Πραγματικότητα

Άρνηση

Περιορισμός

3.

Της Αναφοράς

Ενύπαρξη και αυθύπαρξη (substantia= ουσία και accidens=συμβεβηκός)

Αιτιότητα και εξάρτηση (αίτιον και αιτιατόν)

Κοινωνία (αλληλεπίδραση ανάμεσα στο ποιούν και το πάσχον)

4.

Του Τρόπου

Δυνατότητα- Μη Δυνατότητα

Υπάρχειν-Μη Υπάρχειν

Αναγκαιότητα-Τυχειότητα

Έτσι, προκύπτουν οι Κατηγορίες της Ποσότητας (με τις υποδιαιρέσεις της Ενότητας, της Πολλότητας και της Ολότητας), της Ποιότητας (με τις υποδιαιρέσεις της Πραγματικότητας, της Άρνησης και του Περιορισμού), της Αναφοράς (με τις υποδιαιρέσεις της ενύπαρξης και αυθύπαρξης, της αιτιότητας και εξάρτησης και της κοινωνίας) και του Τρόπου (με τις υποδιαιρέσεις της Δυνατότητας-μη Δυνατότητας, Υπάρχειν-μη Υπάρχειν και Αναγκαιότητας-Τυχειότητας).

Οι δώδεκα αυτές κατηγορίες συναποτελούν τα στοιχεία της υπερβατολογικής δομής του νου και διατυπώνονται από τον Kant, χωρίς να εξηγείται γιατί είναι αυτές και όχι άλλες, κάτι το οποίο δεν μπορεί να διαλευκανθεί, όπως ομολογεί και ο ίδιος⁹. Στο εξής και με βάση την έκθεση αυτή, κάθε αναφορά του Kant στις καθαρές έννοιες ή κατηγορίες υποδεικνύει τον πίνακα αυτό. Αρκετές παρατηρήσεις έχουν γίνει σχετικά με ορισμένα προβλήματα που εγείρει ο εν λόγω πίνακας, ωστόσο η κεντρική συλλογιστική που διέπει την Υπερβατολογική Παραγωγή κάνει σπάνιες αναφορές στα ειδικά περιεχόμενά του¹⁰ και εστιάζει στην αρχική στοχοθεσία, στην απόδειξη δηλαδή της αντικειμενικής ισχύος των κατηγοριών.

Σημειώσεις:

- 1.βλ. Κριτική του Καθαρού Λόγου (A68/B93),σ.36
2. Ο επιζητούμενος μίτος για την εύρεση των καθαρών εννοιών παρέχεται έμμεσα από την Γενική Λογική: *“since traditional formal logic already abstracts from all content, it prepares the path for the new transcendental logic and provides the clue to the discovery of all pure concepts of the understanding”*, HÖFFE, O. (2010),σ.136
- 3.βλ. Κριτική του Καθαρού Λόγου (A69/B94),σ.37
4. *“Thus for every judgement, with respect to its form, we can ask four elementary questions, each of which permits three possible answers.”*, HÖFFE, O. (2010),σ.137
5. *“Kant’s table of judgements is far more convincing than much of the subsequent and apparently sophisticated criticism suggests.”*, HÖFFE, O. (2010),σ.141
6. Το περιεχόμενο της Υπερβατολογικής Λογικής διακρίνεται από το ειδικό περιεχόμενο των επιμέρους επιστημών: *“In this sense we can say that Kant’s transcendental logic is certainly concerned with content, is a material logic, but one which leaves concrete content itself to the relevant special sciences.”*, HÖFFE, O. (2010),σ.130
- 7.Οι Κατηγορίες, οι καθαρές έννοιες του νου εκλαμβάνονται συχνά με διττό τρόπο, ως λογικές λειτουργίες του κρίνουν από τη μία και ως υπερβατολογικές έννοιες από την άλλη, κατ’ αναλογία προς τη διάκριση ανάμεσα σε Γενική και Υπερβατολογική Λογική: *“The distinction between the “logical” and the “transcendental” status of the pure categories is very roughly analogous to the distinction between general and transcendental logic.”*, Grier, M. (2001),σ.76
8. *“Since the ‘penetrating Aristotle lacked a relevant fundamental principle, Kant reproaches him for listing the categories in a merely ‘rhapsodic’ and ‘haphazard’ fashion...”*, HÖFFE, O. (2010),σ.132
Όμως και ο καντιανός πίνακας έχει συχνά επικριθεί ως ελλιπής και αντιφατικός από τους μελετητές: *“Kant’s objection to Aristotle has repeatedly been turned against himself, and the Critique has been reproached for its allegedly contradictory, incomplete and inadequately justified character in this regard.”*, HÖFFE, O. (2010),σ.139
9. Σχετικά με την ύπαρξη των συγκεκριμένων δώδεκα κατηγοριών, καθώς και των συγκεκριμένων δύο εποπτειών έχει υποστηριχθεί ότι: *“For Kant this character of the human faculty of cognition is a kind of metaphysical fact that he himself refuses to investigate any further.”*, HÖFFE, O. (2010),σ.137
10. Με εξαίρεση ορισμένες αναφορές σε παραδείγματα, κατά την παραγωγή των καθαρών εννοιών δεν γίνεται καμία ειδική αναφορά σε συγκεκριμένες κατηγορίες: *“It is striking that at no stage does the deduction refer to any individual categories, or even to any specific classes of category, but only to categories in general, to what we might call mere categoriality itself.”*, HÖFFE, O. (2010),σ.149

Ενότητα 4^η: «Οι υποκειμενικές πηγές της γνώσης»

Η κατεξοχήν παραγωγή των καθαρών εννοιών του νου, μια από τις δυσκολότερες και σημαντικότερες μελέτες της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, σύμφωνα με την επισήμανση του ίδιου του Kant, εκτίθεται στο 2^ο Κεφάλαιο της Υπερβατολογικής Αναλυτικής.

Στο παρόν κεφάλαιο, εξετάζεται η έρευνα της Υπερβατολογικής Παραγωγής, όπως εκφέρεται στην πρώτη από τις δύο εκδόσεις της Κριτικής του Καθαρού Λόγου¹. Από τα πολλαπλά συμπεράσματα που μπορούν να συναχθούν από την εν λόγω έρευνα, εστιάζω στις γνωσιοθεωρητικές της προεκτάσεις που θέτουν στο επίκεντρο τις καθαρές πηγές της γνώσης. Όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια, ο Kant επεξεργάζεται τις καθαρές έννοιες του νου, ενταγμένες στο πλαίσιο μιας θεωρίας της γνώσης που ερμηνεύει τις συνθήκες δυνατότητας της εμπειρίας. Η ερμηνεία αυτή επικεντρώνεται στην υπερβατολογική δομή του γνωστικού υποκειμένου, ως βάση της δυνατότητας κάθε εμπειρίας. Έτσι, εκτίθενται οι υποκειμενικές πηγές της γνώσης που καθιστούν δυνατή τη γνώση των αντικειμένων. Στο σημείο αυτό, είναι αναγκαία μία επισήμανση καθοριστικής σημασίας για την καντιανή γνωσιοθεωρία.

Όταν ο Kant κάνει λόγο για γνωστικό αντικείμενο, προϋποθέτει μια βασική διευκρίνιση. Η διευκρίνιση αυτή είναι η περίφημη διάκριση ανάμεσα σε φαινόμενο και πράγμα καθ'εαυτό. Για τον Kant, σε κάθε πράγμα² αντιστοιχεί ένα φαινόμενο που είναι το μόνο δυνατό γνωστικό αντικείμενο που το υποκείμενο έχει για το πράγμα. Εφόσον το αντικείμενο αυτό είναι και η μόνη δυνατή γνώση, το πράγμα καθ'εαυτό να παραμένει απροσπέλαστο για το γνωστικό υποκείμενο. Γίνεται έτσι φανερός ένας περιορισμός που οριοθετεί τη δυνατή γνώση αποκλειστικά και μόνο στον κόσμο των φαινομένων, ο οποίος αποτελεί για τον Kant ό,τι ονομάζουμε φύση.

Η διάκριση αυτή έχει κατ'αυτόν τον τρόπο, καθοριστική σημασία για το ζήτημα των καθαρών εννοιών. Εφόσον κάθε δυνατή γνώση είναι γνώση φαινομένων, δηλαδή αντικειμένων δυνατής εμπειρίας (όπως εξηγεί ο Kant³), τότε και η γνώση των καθαρών εννοιών περιορίζεται αναγκαία στο πεδίο της δυνατής εμπειρίας. Κάθε άλλη χρήση των εννοιών, που υπερβαίνει το όριο αυτό, χαρακτηρίζεται υπερβατική και δεν μπορεί να παρέχει βέβαιη γνώση. Ακριβέστερα, δίχως να αναφέρεται σε αντικείμενο της δυνατής εμπειρίας, η έννοια μένει χωρίς περιεχόμενο και άρα, κενή. Όπως υποστηρίζει ο Kant, το περιεχόμενο αυτό η έννοια το αντλεί από την εποπτεία, μέσω ενός ενεργήματος σύνθεσης.

Η ενέργεια της σύνθεσης είναι αυτή, η οποία συνιστά την ίδια τη διαδικασία της γνώσης. Ο Kant παρέχει ένα σαφή ορισμό της σύνθεσης ήδη από την Εισαγωγή της Κριτικής του Καθαρού Λόγου⁴, όπου διακρίνει τις κρίσεις σε αναλυτικές και συνθετικές. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η ανάλυση εκλαμβάνεται ως η διαδικασία που διασαφηνίζει κάτι που ήδη περιέχεται στο υποκείμενο της κρίσης, όπως για παράδειγμα στην κρίση «όλα τα σώματα είναι εκτατά». Η σύνθεση, από την άλλη, εκλαμβάνεται ως η διαδικασία που διευρύνει την έννοια του υποκειμένου της κρίσης, παρέχοντας έτσι νέα γνώση, όπως για παράδειγμα στην κρίση «όλα τα σώματα έχουν βάρος». Με τον τρόπο αυτό, ο Kant

συλλαμβάνει τη γνώση ως σύνθεση και θέτει το ερώτημα της δυνατότητας μιας a priori συνθέσεως ως το κατεξοχήν ερώτημα της Μεταφυσικής.

Στην παραγωγή των καθαρών εννοιών, η διαδικασία της σύνθεσης χρησιμοποιείται για να εξηγήσει τη δυνατότητα των εννοιών να αναφέρονται σε αντικείμενα της δυνατής εμπειρίας, σε φαινόμενα. Με βάση τη σύνθεση, διευκρινίζεται ο τρόπος με τον οποίο η έννοια αντλεί το περιεχόμενό της από την εποπτεία. Όμως ο Kant δεν κάνει λόγο για εμπειρικές έννοιες ή εμπειρικές εποπτείες, αλλά εξετάζει τα στοιχεία της υπερβατολογικής δομής του γνωστικού υποκειμένου, τις κατηγορίες (οι καθαρές έννοιες) και τον χώρο και τον χρόνο (οι καθαρές εποπτείες). Επομένως, η σύνθεση στην οποία αναφέρεται είναι κατ'επέκταση, σύνθεση υπερβατολογική.

Επιπροσθέτως, όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, η διαδικασία της γνώσης, ως σύνθεση, διαρθρώνεται σε τρία διαφορετικά επίπεδα, τα οποία μας οδηγούν στις τρεις υποκειμενικές πηγές της γνώσης. Δηλαδή, ο Kant μιλάει για τρεις διαδοχικές συνθέσεις, οι οποίες είναι απαραίτητες για την πρόσκτηση νέας γνώσης και αυτές είναι: η σύνθεση της προσλήψεως στην εποπτεία, η σύνθεση της αναπλάσεως στη φαντασία και η αναγνώριση στην έννοια. Αντιστοίχως, οι τρεις αυτές συνθέσεις υποδεικνύουν τις τρεις διακριτές, υπερβατολογικές πηγές της γνώσης, την αίσθηση, τη φαντασία και την κατάληψη.

Συμπερασματικά, η γνώση της φύσης, ήτοι η γνώση των φαινομένων, εκλαμβάνεται ως τριπλή σύνθεση με υπερβατολογικό χαρακτήρα. Ακόμη, όπως εξηγεί ο Kant, αναγκαία συνθήκη στην οποία οφείλει να υπόκειται η εν λόγω γνώση είναι «ο μορφολογικός όρος της εσωτερικής αισθήσεως», δηλαδή ο χρόνος. Χαρακτηριστικό γνώρισμα, δηλαδή, της υπερβατολογικής αυτής συνθέσεως αποτελεί η χρονικότητα, ως όρος στον οποίο υπάγεται η γνώση. Στη βάση των παραπάνω γενικών παρατηρήσεων εκτίθεται η τριπλή σύνθεση που συνιστά τη γνώση.

Αρχικά, παρουσιάζεται η πρώτη από τις τρεις συνθέσεις που προαναφέρθηκαν, η «σύνθεση της προσλήψεως στην εποπτεία». Εδώ, η εποπτεία εξετάζεται ως το πρώτο επίπεδο, στο οποίο το υποκείμενο προσλαμβάνει τις ποικίλλες παραστάσεις. Εντούτοις, οι παραστάσεις εμφανίζονται στην δεκτικότητα αυτή του υποκειμένου ως πολλαπλότητα και για το λόγο αυτό προκύπτει αναγκαία η υπαγωγή τους σε μια ενότητα (διότι «κάθε παράσταση ως περιεχόμενη μέσα σε μια στιγμή δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από απόλυτη ενότητα⁵»). Η υπαγωγή αυτή στην αναγκαία ενότητα, η ενέργεια δηλαδή εκείνη που ενοποιεί το πολλαπλό στην ενότητα μιας και μόνο παράστασης θα ονομαστεί από τον Kant «σύνθεση της προσλήψεως».

Ωστόσο, αυτό που ενδιαφέρει εδώ τον Kant δεν είναι απλώς μια σύνθεση της προσλήψεως εμπειρικών δεδομένων. Αλλά, όπως διευκρινίζεται, η ενέργεια αυτή αφορά επίσης τις μη εμπειρικές παραστάσεις, τις οποίες συλλαμβάνει σε μια ενότητα. Το παράδειγμα που επικαλείται ο Kant είναι αυτό των παραστάσεων του χώρου και του χρόνου, των καθαρών δηλαδή εποπτειών που το υποκείμενο συλλαμβάνει, υπάγοντάς τες σε μια ενότητα. Έτσι, οδηγούμαστε τελικά σε μια «καθαρή σύνθεση της προσλήψεως», μια αναγκαία ενέργεια που τελείται a priori και έχει χαρακτήρα υπερβατολογικό.

Η επόμενη ενέργεια που εξετάζεται, η «σύνθεση της αναπλάσεως στη φαντασία», υποδεικνύει το επόμενο επίπεδο, με βάση το οποίο γνωρίζουμε τα φαινόμενα. Όπως εξηγεί ο Kant, το γνωστικό υποκείμενο είναι σε θέση να ανακαλεί παραστάσεις χωρίς την ίδια την παρουσία του αντικειμένου ή ακριβέστερα, η παρουσία μιας παράστασης που σχετίζεται με ένα αντικείμενο μπορεί να προκαλέσει την παρουσία μιας άλλης, με βάση ένα κανόνα. Το σημείο, στο οποίο εστιάζει ο Kant, είναι ο σταθερός αυτός κανόνας που προκαλεί τη διαδοχή των παραστάσεων και ο οποίος είναι απαραίτητος κατά τη γνώση των φαινομένων. Με μια σειρά από παραδείγματα, επιχειρεί να αναδείξει τον κανόνα αυτόν, την αρχή που διέπει τη διαδοχή των παραστάσεων, την ενέργεια αυτή της εμπειρικής φαντασίας.

Ο κανόνας, όμως, αυτό οφείλει να προηγείται κάθε εμπειρίας, να θεμελιώνεται δηλαδή σε *a priori* αρχές και μάλιστα, οφείλει να μπορεί να καθιστά δυνατή την ίδια αυτή την εμπειρική σύνθεση. Έτσι, οδηγούμαστε σε μια «υπερβατολογική σύνθεση της φαντασίας», η οποία θεμελιώνει αναγκαία τη δυνατότητα μιας εμπειρικής αναπλάσεως. Το χαρακτηριστικό παράδειγμα που επικαλείται ο Kant είναι αυτό της γραμμής που μπορώ «να σύρω νοερά». Για να το κάνω, ωστόσο, αυτό, η διαδοχή των παραστάσεων που συνθέτουν την παράσταση της γραμμής, η αρχή της δηλαδή και το τέλος της, οφείλει να υπάγεται σε μια σταθερή αρχή που να προηγείται *a priori*. Η αρχή αυτή είναι η «υπερβατολογική σύνθεση της φαντασίας».

Η τρίτη και τελευταία από τις συνθέσεις που εκθέτει ο Kant είναι η «σύνθεση της αναγνωρίσεως στην έννοια». Στο σημείο αυτό, αναδεικνύεται η αναγκαιότητα μιας ενότητας στη διαδοχή των παραστάσεων που προκαλεί η αναπλαστική σύνθεση της φαντασίας. Με βάση την ενότητα αυτή, το υποκείμενο συλλαμβάνει το αντικείμενο που συγκροτείται από την πολλαπλότητα ορισμένων παραστάσεων. Η ενότητα αυτή προκύπτει ως ενέργεια μιας συνθέσεως, για την οποία το υποκείμενο έχει συνείδηση ότι διενεργείται.

Το παράδειγμα που διευκρινίζει τη συνθετική αυτή ενότητα, στην οποία αναφέρεται ο Kant είναι η έννοια του αριθμού:

«Αν ξεχνώ στην αρίθμηση: ότι οι μονάδες, που αυτή τη στιγμή έχω μπροστά στα μάτια μου, έχουν προστεθή από μένα η μία στην άλλη μία προς μία, τότε δε θα αναγνώριζα τη γένεση του πλήθους χάρη στη διαδοχική αυτή πρόσθεση, μία προς μία, άρα ούτε και τον αριθμό· γιατί η έννοια αυτή [του αριθμού] συνίσταται απλώς στη συνείδηση αυτής της ενότητας της συνθέσεως»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (A103),σ.91

Η έννοια ενός αριθμού είναι αυτή που συνθέτει υπό την ενότητα μιας και μόνο ενιαίας παράστασης το πολλαπλό των επιμέρους παραστάσεων. Η ενέργεια της σύνθεσης που διενεργείται από το υποκείμενο αποτελεί προϋπόθεση για τη σύλληψη της εννοίας. Ωστόσο, αυτό που προέχει σχετικά με την ενότητα αυτής της συνθέσεως είναι η συνείδηση του υποκειμένου που παρέχει την επίγνωση του ενεργήματος της συνθέσεως. Ακριβώς αυτή η συνείδηση του ενεργήματος της συνθέσεως προσδίδει την αναγκαία εκείνη ενότητα, με βάση την οποία συλλαμβάνουμε μια έννοια, όπως στην περίπτωση της έννοιας του αριθμού.

Αντίστοιχα παραδείγματα αντλούνται από την έννοια του τριγώνου⁶ και από την έννοια του σώματος⁷. Τόσο στην έννοια του αριθμού, όσο και σε αυτές του τριγώνου και του σώματος, η συνθετική ενότητα που προκύπτει, είναι δυνατή στη βάση ενός σταθερού και αναλλοίωτου κανόνα. Χωρίς τον κανόνα αυτό, θα ήταν αδύνατη η ενότητα εκείνη της συνειδήσεως που προκύπτει από την ενέργεια της σύνθεσης. Όπως παρατηρεί ο Kant, η συνείδηση αυτή είναι εμπειρική, ενώ ο κανόνας αυτός που διερευνάται, ακριβώς επειδή ανακύπτει αναγκαία, δεν μπορεί παρά να έχει υπερβατολογικό χαρακτήρα.

Επομένως, ο σταθερός και αναλλοίωτος αυτός κανόνας, η υπερβατολογική αυτή αρχή που καθιστά δυνατή την ίδια την εμπειρική συνείδηση στη σύνθεση του πολλαπλού, εντοπίζεται σε αυτό που ο Kant θα ονομάσει υπερβατολογική κατάληψη (Transzendente Apperzeption). Η υπερβατολογική κατάληψη, όπως θα εκτεθεί και στη συνέχεια, υποδεικνύει τη σταθερή και αμετάβλητη συνείδηση, με αναφορά προς την οποία καθίσταται δυνατή η επιμέρους εμπειρική συνείδηση.

Εντούτοις, κατά τη γνώση των φαινομένων σύμφωνα προς έννοιες, οφείλει να προσδιοριστεί και το αντικείμενο εκείνο, το οποίο προσλαμβάνουμε και το υπάγουμε στη συνθετική ενότητα της συνειδήσεως.

Το αντικείμενο αυτό, στο οποίο αναφέρεται ο Kant δεν αφορά τις επιμέρους παραστάσεις, αλλά είναι το «εν γένει αντικείμενο». Στο σημείο αυτό, ο Kant επικαλείται ξανά τη διάκριση ανάμεσα σε φαινόμενο και πράγμα καθ'εαυτό. Το φαινόμενο αναγνωρίζεται ως το μόνο δυνατό αντικείμενο, για το οποίο έχουμε άμεση εμπειρία, ενώ το ίδιο το αντικείμενο του φαινομένου, κάτι για το οποίο δεν έχουμε εμπειρία, προσδιορίζεται ως το υπερβατολογικό αντικείμενο⁸.

Το συμπέρασμα του εν λόγω συλλογισμού είναι ότι το υπερβατολογικό αυτό αντικείμενο είναι ο όρος εκείνος, ο οποίος εγγυάται την αντικειμενική πραγματικότητα σε μια εμπειρική έννοια. Μπορούμε, δηλαδή, να διαπιστώσουμε την αντικειμενική πραγματικότητα της εννοίας, εξετάζοντας την πιθανή της αναφορά στην έννοια ενός υπερβατολογικού αντικειμένου. Ωστόσο, αυτή η αναφορά είναι η ενότητα εκείνη της συνθέσεως που ενοποιεί το πολλαπλό των παραστάσεων και αναγκαία συνοδεύεται από συνείδηση της ενέργειας αυτής. Με τον τρόπο αυτό, η υπερβατολογική κατάληψη, η αμετάβλητη αυτή συνείδηση, παίρνει τον χαρακτήρα ενός αναγκαίου όρου στον οποίο υπάγονται τα φαινόμενα, προκειμένου να αποτελέσουν γνώση.

Σημειώσεις:

1. Αρκετοί από τους μελετητές επέλεξαν να προσεγγίσουν τη μελέτη της παραγωγής με βάση το κείμενο της πρώτης έκδοσης της Κριτικής του Καθαρού Λόγου:

"Thus Schopenhauer, Heidegger and most recently Kitcher have all preferred the version of the deduction provided in the A edition.", HÖFFE, O. (2010), σ.147

2. Το πράγμα καθ'εαυτό (*Ding an sich*) εκλαμβάνεται ανεξάρτητα από την αισθητηριακή δεκτικότητα του υποκειμένου:

"the thought of the thing in itself is precisely the thought of an object of our sensibility (a spatiotemporal object) as it is, independently of the mode of the sensible intuition in which it is given", Grier, M. (2001),σ.90

3.βλ. Κριτική του Καθαρού Λόγου (A238/B298),σ.285

4.Ό.π.(A6/B10),σ.81

5.Ό.π.(A99),σ.84

6.Ό.π.(A105),σ.95

7.Ό.π.(A106),σ.96

8. Το υπερβατολογικό αντικείμενο ορίζεται επίσης διενεργώντας αφαίρεση από τους όρους της αισθητικότητας:

"Kant argues that when abstraction is made from the particular mode of our sensibility, the object thought through the pure categories is a "merely transcendental" one", Grier, M. (2001),σ.83

Ενότητα 5^η: «Το Εγώ Νοώ¹»

Μία εκτενέστερη έκθεση αυτού που ονομάζει υπερβατολογική κατάληψη, παρέχει ο Kant στην αναθεωρημένη, δεύτερη έκδοση της Κριτικής του Καθαρού Λόγου. Εκεί, το εγχείρημα της παραγωγής αναπτύσσεται διαφορετικά, προτάσσοντας εξ αρχής το ζήτημα της συνείδησης, το οποίο σταδιακά συσχετίζεται με τις καθαρές έννοιες του νου. Αφετηρία της επεξεργασίας του ζητήματος της συνείδησης θα αποτελέσει η αναφορά στην ενέργεια της σύνθεσης, η οποία αναγνωρίζεται ως κομβική στην γνωσιακή διαδικασία. Η εξέταση της ενέργειας αυτής του υποκειμένου θα οδηγήσει τον Kant σε μια περιγραφή της υπερβατολογικής συνείδησης ως βάσης της δυνατότητας κάθε εμπειρίας.

Αρχικά, εξετάζεται η ενέργεια εκείνη του υποκειμένου που ενοποιεί το πολλαπλό των παραστάσεων που παρέχει η εποπτεία. Η ενέργεια αυτή, η σύνδεση των παραστάσεων αποδίδεται στο νου² και διακρίνεται έτσι επιμελώς από την αισθητικότητα, η οποία εκλαμβάνεται ως δεκτικότητα του υποκειμένου. Έτσι, η σύνδεση του πολλαπλού των παραστάσεων θα εκληφθεί από τον Kant ως αυτενέργεια του νου και πλέον, ορίζεται ως σύνθεση. Η σύνθεση αυτή παρουσιάζεται ως η νοητική ενέργεια του υποκειμένου που συλλαμβάνει ενιαία το πολλαπλό των παραστάσεων που παρέχει η εποπτεία και έτσι, διευκρινίζεται ότι η σύνθεση δεν μπορεί να ανήκει στο αντικείμενο, αλλά οφείλει να έχει υποκειμενικό χαρακτήρα.

Ακόμη, η σύνθεση αυτή έχει ως αποτέλεσμα μια ορισμένη ενότητα του πολλαπλού, με αναγκαία αναφορά προς την οποία καθίσταται δυνατή κάθε επιμέρους ανάλυση. Ο Kant θα μιλήσει για «συνθετική ενότητα του πολλαπλού», την οποία το υποκείμενο συλλαμβάνει ως προϋπόθεση πριν από κάθε είδους ανάλυση³. Αποτελεί, δηλαδή, η συνθετική ενότητα, την παράσταση εκείνη που προηγείται των επιμέρους αναλύσεων και μάλιστα, με τρόπο τέτοιο που να τις καθιστά δυνατές. Διερευνώντας έτσι την ενέργεια της συνθέσεως, ο Kant θα αναζητήσει τη συνθετική αυτή ενότητα που αναγκαία προηγείται, ως παράσταση, κάθε άλλης παραστάσεως.

Αυτό που τίθεται ως ζητούμενο είναι η αρχή, ο κανόνας που διέπει τη συνθετική ενότητα, με βάση την οποία συλλαμβάνουμε τα φαινόμενα. Η αρχή αυτή θα ονομαστεί από τον Kant «πρωταρχική συνθετική ενότητα της καταλήψεως». Η κατάληψη (Apperzeption) παρουσιάζεται ως η συνείδηση της ταυτότητας του Εγώ στην διαδοχή των παραστάσεων και συνάγεται από την πράξη εκείνη της συνθέσεως που καταλήγει σε μια ορισμένη ενότητα. Η συνθετική αυτή ενότητα οφείλει να είναι πρωταρχική, καθότι προηγείται και καθιστά δυνατή κάθε άλλη αναλυτική ενότητα, όπως προαναφέρθηκε.

Ο Kant θα επιχειρήσει να δείξει σαφέστερα την αναγκαιότητα της πρωταρχικής συνθετικής ενότητας της καταλήψεως, επαναλαμβάνοντας το παράδειγμα της γραμμής, που το υποκείμενο συλλαμβάνει, διενεργώντας σύνθεση⁴. Το παράδειγμα της γραμμής διευκρινίζει τον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο συλλαμβάνει την εξωτερική κατ'αίσθηση εποπτεία, τον χώρο. Κάθε γνώση εν χώρω, όπως για παράδειγμα η γνώση μιας γραμμής, προϋποθέτει τη σύνθεση του πολλαπλού των παραστάσεων που συγκροτούν το εν λόγω

αντικείμενο και ακόμη, την ενότητα της συνειδήσεως της ενέργειας αυτής από το υποκείμενο που την τελεί. Αυτή η συνθετική ενότητα της συνειδήσεως προβάλλεται από τον Kant ως ο αντικειμενικός όρος που προϋποτίθεται για κάθε είδους γνώση.

Ακριβέστερα, κάθε δυνατή παράσταση οφείλει να αναφέρεται στη συνθετική ενότητα της συνειδήσεως του υποκειμένου που την προσλαμβάνει. Έτσι, η πρωταρχική κατάληψη παίρνει τον χαρακτήρα ενός αναγκαίου μορφολογικού όρου, στον οποίο οφείλει να υπάγεται κάθε αντικείμενο, προκειμένου να μπορεί να νοηθεί, όπως ο χρόνος και ο χώρος συνιστούν τους απαραίτητους όρους, σύμφωνα προς τους οποίους ένα αντικείμενο πρέπει να μπορεί να εποπτεύεται. Η αναφορά αυτή προς την πρωταρχική κατάληψη θα αποτελέσει αναγκαιότητα για τη δυνατότητα κάθε παράστασης και θα εκφραστεί με τον πλέον σαφή τρόπο από τον Kant στην αρχή της 16^{ης} παραγράφου της Β' Εκδόσεως της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, στο ακόλουθο χωρίο:

«Τό: Έγώ νοῶ, αυτό πρέπει νά ἔχει τή δυνατότητα νά συνοδεύη ὅλες μου τίς παραστάσεις· γιατί διαφορετικά θά μπορούσε νά σχηματιστῆ μέσα μου ἡ παράσταση ἀπό κάτι, πού δέ θά ἦταν δυνατό νά νοηθῆ, πράγμα πού ἀκριβῶς σημαίνει ἢ ὅτι ἡ παράσταση εἶναι ἀδύνατη ἢ τουλάχιστο γιά μένα τίποτε.»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (B132),σ.80

Η παράσταση που συνοδεύει όλες τις παραστάσεις, το Εγώ νοῶ, η ενιαία συνείδηση της ταυτότητας του Εγώ στη διαδοχή των νοουμένων παραστάσεων είναι η περιγραφή αυτού που ο Kant ονομάζει συνθετική ενότητα της καταλήψεως.

Ακόμη, η κατάληψη θα διακριθεί σε εμπειρική και καθαρή. Η εμπειρική κατάληψη υποδηλώνει τη μεταβαλλόμενη συνείδηση που υπόκειται στην τυχαιότητα της εμπειρίας, ενώ η καθαρή κατάληψη είναι η σταθερή και αμετάβλητη συνείδηση⁵, στην οποία αναφέρεται το Εγώ νοῶ. Η ενότητα της καταλήψεως αυτής θα πάρει τον χαρακτηρισμό «υπερβατολογική», δηλώνοντας έτσι «τη δυνατότητα της a priori γνώσεως [που πηγάζει] από αυτή»⁶.

Η παρατήρηση του Kant είναι, δηλαδή, ότι η σύνθεση του πολλαπλού των παραστάσεων έχει αναφορά προς μια εμπειρική συνείδηση αυτής της συνθέσεως, αλλά η τελευταία (η εμπειρική συνείδηση) δεν μπορεί να είναι δυνατή, παρά μόνο υπό την προϋπόθεση μιας υπερβατολογικής συνειδήσεως που θα προηγείται. Υπό το πρίσμα αυτό, το Εγώ του παρατιθέμενου χωρίου («το Έγώ νοῶ...») δεν μπορεί να είναι το εμπειρικό ή το ψυχολογικό Εγώ⁷, το οποίο υπόκειται σε ποικίλλες μεταβολές, αλλά ορίζεται ως το Υπερβατολογικό Εγώ.

Η ενότητα της αυτοσυνειδησίας του Υπερβατολογικού Εγώ δεν μπορεί, όμως, παρά να είναι συνθετική. Καθότι, η ενότητα αυτή συλλαμβάνεται μέσω μιας πράξης σύνθεσης που ενοποιεί το πολλαπλό των παραστάσεων και όπως προαναφέρθηκε, συνιστά προϋπόθεση για κάθε ενδεχόμενη αναλυτική ενότητα. Μάλιστα, η συνθετική ενότητα της καταλήψεως θα αναχθεί από τον Kant σε «ανώτατη αρχή κάθε νοητικής χρήσεως», εννοώντας τον μορφολογικό όρο, στον οποίο οφείλει να υπάγεται κάθε αντικείμενο, ώστε να μπορεί να νοηθεί. Ως βάση της δυνατότητας για τη συγκρότηση κάθε αντικειμένου, η υπερβατολογική ενότητα της αυτοσυνειδησίας είναι ο όρος εκείνος που εγγυάται το αντικειμενικό κύρος σε

μια κρίση (εφόσον αυτή σχηματίζεται με αναφορά προς την υπερβατολογική ενότητα της αυτοσυνειδησίας) και αντιδιαστέλλεται έτσι προς την εμπειρική συνείδηση που έχει υποκειμενικό κύρος.

Στο σημείο αυτό, στην 19^η παράγραφο συγκεκριμένα, ο Kant αναδεικνύει τη σχέση ανάμεσα σε μια κρίση και την αντικειμενική ενότητα της αυτοσυνειδησίας, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο μια κρίση αποκτά αντικειμενικό κύρος. Σύμφωνα με το παράδειγμα που επικαλείται, μια κρίση υποκειμενικού κύρους, όπως για παράδειγμα η κρίση «όταν σηκώνω ένα σώμα, τότε αισθάνομαι την πίεση του βάρους», συνδέεται με την αντικειμενική ενότητα της αυτοσυνειδησίας όταν ανεξαρτητοποιείται από το επιμέρους υποκείμενο και μετασχηματίζεται στην κρίση: «αυτό, το σώμα, είναι βαρύ»⁸.

Με τον τρόπο αυτό, βαθμιαία προκύπτει η σχέση μεταξύ των καθαρών εννοιών και της συνειδήσεως. Σύμφωνα με τον Kant, η υπαγωγή του πολλαπλού των παραστάσεων στην αντικειμενική ενότητα της αυτοσυνειδησίας γίνεται μέσω της συγκρότησης αντικειμενικών κρίσεων, όπως στο προηγούμενο παράδειγμα του σώματος. Η υπαγωγή, όμως, στις λογικές μορφές των κρίσεων απαιτεί τη λειτουργία των κατηγοριών, εφόσον οι τελευταίες «δεν είναι τίποτε άλλο παρά αυτές ακριβώς οι λειτουργίες του κρίνουν στο μέτρο που το πολλαπλό μιας δεδομένης εποπτείας έχει καθορισμένο χαρακτήρα ως προς αυτές [τις λειτουργίες]»⁹. Μάλιστα, η χρήση αυτή των κατηγοριών έχει χαρακτήρα αναγκαιότητας και συνιστά τον μόνο τρόπο, με τον οποίο το πολλαπλό μιας εποπτείας μπορεί να υπαχθεί σε μια συνείδηση.

Η παραπάνω συλλογιστική αποτελεί έτσι τον πυρήνα της παραγωγής των καθαρών εννοιών, που αναπτύσσεται σε συνάρτηση με το ζήτημα της υπερβατολογικής συνείδησης. Εντούτοις, για τον Kant, η παραγωγή δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένη, εάν, εκτός από τη χρήση των καθαρών εννοιών, δεν διευκρίνιζε και τα ακριβή όρια της χρήσης αυτής. Έτσι, η οριοθέτηση της χρήσης των κατηγοριών γίνεται με αναφορά στις εποπτείες, από τις οποίες οι έννοιες αντλούν το περιεχόμενό τους.

Μέσω των καθαρών εννοιών νοούμε ένα αντικείμενο, το οποίο παρέχεται από τις εποπτείες και έτσι μόνο, συγκροτείται γνώση. Δίχως το αντικείμενο των εποπτειών, μια έννοια δεν μπορεί παρά να είναι μια κενή μορφή, χωρίς τη δυνατότητα γνώσης. Για την ενεργοποίηση, ωστόσο, της γνωσιακής διαδικασίας απαιτείται να δοθεί μια αρχική παράσταση μέσω της εμπειρικής εποπτείας. Από τη δυνατότητα της αναφοράς των κατηγοριών στην εμπειρική αυτή εποπτεία εξαρτάται και η γνώση που αυτές μπορούν να μας παρέχουν. Κατά συνέπεια, κάθε γνώση πραγμάτων μέσω κατηγοριών δεν μπορεί παρά να είναι γνώση πραγμάτων δυνατής εμπειρίας. Κάθε διαφορετική χρήση των κατηγοριών χαρακτηρίζεται υπερβατική και δεν είναι δυνατό να μας παρέχει γνώση.

Αυτός ο καθορισμός της σχέσης των κατηγοριών με τα αντικείμενά τους προσδιορίζει την ίδια την αντικειμενική πραγματικότητα των καθαρών εννοιών, όπως υπαγορεύει η αρχική στοχοθεσία του εγχειρήματος της παραγωγής. Ο περιορισμός της γνώσης σε αντικείμενα δυνατής εμπειρίας οριοθετεί τη γνωστική δύναμη στον κόσμο των φαινομένων και έτσι ανακαλεί τη διάκριση ανάμεσα σε φαινόμενο και πράγμα καθ'εαυτό. Η διάκριση αυτή έχει

ισχύ ακόμη και σε ό,τι αφορά τη γνώση του εαυτού, ο οποίος δεν μπορεί παρά να παρουσιάζεται στο υποκείμενο ως φαινόμενο:

«...πρέπει να παραδεχτούμε και για την εσωτερική αίσθηση ότι μέσω αυτής αυτοεποπτευόμαστε μόνο έτσι στο μέτρο που πάσχουμε εσωτερικά από εμάς τους ίδιους, δηλ. γνωρίζουμε, σε ό,τι αφορά την εσωτερική εποπτεία, το ίδιο το υποκείμενό μας μόνο ως φαινόμενο αλλ' όχι κατά τούτο, όπως δηλ. είναι αυτό καθ'εαυτό.»

Κριτική του Καθαρού Λόγου (B156),σ.129

Επομένως, η αυτογνωσία διακρίνεται επιμελώς από την αυτοσυνειδησία που προκύπτει από τη συνθετική ενότητα της καταλήψεως. Η τελευταία παρέχει στο υποκείμενο τη συνείδηση ότι είναι, χωρίς να μπορεί να διασκελίσει την φαινομενικότητα της ύπαρξής του, δίνοντας μια απάντηση στο πώς πραγματικά είναι¹⁰.

Στη συνέχεια, στην 26^η παράγραφο, ο Kant θα υποστηρίξει την αναγκαιότητα της χρήσης των καθαρών εννοιών, για τη νόηση και τη γνώση αντικειμένων δυνατής εμπειρίας. Η αναγκαιότητα αυτή των κατηγοριών ως μορφολογικών όρων του νοείν θα αναδειχθεί μέσω δύο παραδειγμάτων, το παράδειγμα της πρόσληψης της παράστασης ενός σπιτιού και αυτό της αντίληψης της μεταβολής της κατάστασης του νερού από ρευστό σε στερεό. Με βάση τα παραδείγματα αυτά, ο Kant δείχνει ότι η συνθετική ενότητα του πολλαπλού των παραστάσεων επιτυγχάνεται με την αναγκαία χρήση των κατηγοριών και ειδικότερα στις περιπτώσεις αυτές, με τη χρήση των κατηγοριών του μεγέθους και της αιτίας.

Η μελέτη της παραγωγής των καθαρών εννοιών του νου ολοκληρώνεται στην 27^η παράγραφο της 2^{ης} έκδοσης της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, όπου εκτίθενται τα τελικά συμπεράσματα. Τελειώνοντας την έρευνα αυτή, ο Kant θα επισημάνει για άλλη μία φορά την αναγκαιότητα της χρήσης των κατηγοριών κατά τη γνώση της φύσης, καθώς και τον βασικό περιορισμό της χρήσης αυτής στο πεδίο της δυνατής εμπειρίας.

Σημειώσεις:

1. Η έκφραση «Εγώ νού» (Ich denke) εκλαμβάνεται επίσης ως μετάφραση του καρτεσιανού cogito (αν και στο περιεχόμενο και την εξέλιξή της διαφοροποιείται αρκετά από αυτό): *"The partial phrase 'I think', with which Kant translates the cogito of Descartes, is the potentially accompanying representation which underlies all other representations, with all their changing content, as their self-identical condition."*, HÖFFE, O. (2010),σ.157-158
2. Κομβικής σημασίας είναι η διάκριση αυτή ανάμεσα στην αυτενέργεια του νου και τη δεκτικότητα της αισθητικότητας, καθότι προσδιορίζει τον χαρακτήρα της συνθέσεως: *"The synthesis (connection) accomplished here does not arise from the sensations, but is produced by the autonomous activity (spontaneity) of the understanding."*, HÖFFE, O. (2010),σ.131
3. Η προτεραιότητα αυτή της συνθέσεως χαρακτηρίζεται επιστημολογική: *"Synthesis enjoys epistemological priority and all analysis is secondary."*, HÖFFE, O. (2010),σ.154
- 4.βλ. Κριτική του Καθαρού Λόγου (B138),σ.92
5. Η υπερβατολογική συνείδηση εκλαμβάνεται ως αμετάβλητη, καθότι δεν υπάγεται στους όρους της χρονικότητας: *"As the condition of inner sense, it is not subject to time as the form of intuition that governs inner sense, and thus has nothing to do with memory."*, HÖFFE, O. (2010),σ.160
- 6.βλ. Κριτική του Καθαρού Λόγου (B132),σ.81

7. *"It is the logical (or 'thinking') I as distinct from the psychological I."*, HÖFFE, O. (2010),σ.161
8. βλ. Κριτική του Καθαρού Λόγου (B142),σ.101
- 9.Ο.π.,(B143),σ.103
10. Η υπερβατολογική κατάληψη πρέπει έτσι να εκλαμβάνεται πάντοτε ως συνείδηση και όχι ως γνώση του εαυτού, όπως συχνά τονίζεται:
"But Kant emphatically argues that transcendental apperception is simply the consciousness of oneself, of the fact that I am, and not the knowledge of what I am.", HÖFFE, O. (2010),σ.167

Επίλογος

Μετά την ολοκλήρωση της «Παραγωγής των καθαρών εννοιών του νου», ο Kant θέτει το ζήτημα της σχέσης της κατηγορίας με το φαινόμενο, επιζητώντας να βρει τον «ενδιάμεσο», τρίτο όρο που καθιστά δυνατή τη σχέση αυτή. Την παράσταση αυτή θα την ονομάσει «υπερβατολογικό σχήμα» και στη συνέχεια θα μιλήσει για τη «*σχηματοποίηση των καθαρών εννοιών του νου*».

Έτσι, η πορεία που ακολουθείται στο ζήτημα της σχηματοποίησεως θέτει τις βάσεις για τη γενικότερη θεωρία της Κριτικής Ικανότητας που διατυπώνει στη συνέχεια ο Kant και θεμελιώνεται και η ίδια στην επιτυχή ολοκλήρωση της «Παραγωγής». Υπό το πρίσμα αυτό, η θέση της «Παραγωγής» στο σύστημα του Kant είναι κομβικής σημασίας και προϋποτίθεται για την ολόπλευρη κατανόηση της σκέψης του φιλοσόφου.

Σε ό,τι αφορά το γενικότερο πλαίσιο της Κριτικής του Καθαρού Λόγου, η οριοθέτηση της γνώσης που υποστηρίζει η «Παραγωγή» ανταποκρίνεται στο αρχικό αίτημα του ακριβούς προσδιορισμού των δυνατοτήτων της μεταφυσικής διερεύνησης. Ο προσδιορισμός αυτός θα είναι και η αναγκαία απόληξη των ερευνών του Kant: θα θέσει όρια στη γνώση, «*αφήνοντας χώρο στην πίστη*».

Βιβλιογραφία:

Kant I. (1783): *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική μεταφυσική*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη 1983 μτφ.Γ.Τζαβάρα

Kant I. (1781): *Κριτική του Καθαρού Λόγου*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση μτφ.Αν.Γιανναρά

HÖFFE, O. (2010): *KANT'S CRITIQUE OF PURE REASON THE FOUNDATION OF MODERN PHILOSOPHY*. Tübingen: Springer

Grier, M. (2001): *KANT'S DOCTRINE OF TRANSCENDENTAL ILLUSION*. Cambridge: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

GUYER, P. (2010): *The Cambridge Companion to KANT'S CRITIQUE OF PURE REASON*. Cambridge: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

